

РОЗДІЛ 3.

УДК 37.014.09:355.01

DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1\(30\)-62-72](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2023-1(30)-62-72)

Шелестова Людмила,

м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-6057-807X>**НАВЧАЛЬНІ ВТРАТИ УЧНІВ В УМОВАХ ВІЙНИ:
СУТНІСТЬ, ДІАГНОСТИКА ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ**

Анотація.

У статті доведено актуальність проблеми дослідження навчальних втрат учнів в Україні, які спричинені пандемією COVID-19 та війною. З'ясовано сутність поняття «навчальні втрати», які розуміються як будь-яка втрата знань, умінь, навичок тощо чи їх недоотримання та/або уповільнення чи зупинка академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня. Автором узагальнено результати аналітичних звітів і наукових публікацій щодо освітніх втрат учнів. З'ясовано, що першочерговим завданням для системи освіти є проведення якісної діагностики успішності учнів на різних рівнях освіти з основних навчальних предметів із метою виявлення прогалин у знаннях та уміннях. На основі аналізу публікацій з проблеми подолання навчальних втрат описано заходи, які допоможуть розв'язати цю проблему, з-поміж яких: другорічництво; навчання під час канікул; репетиторство за державний кошт; створення інтеграційних класів; перегляд та адаптація освітніх програм; розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем; розроблення додаткового якісного освітнього контенту, акцентованого на темах, що потребують надолуження; методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати; посилення шкільної автономії та співпраці вчителів.

Ключові слова: освіта; освіта в умовах війни; освітні втрати; навчальні втрати; діагностика навчальних втрат; шляхи подолання навчальних втрат.

Війна, що розпочалася 24 лютого 2022 р., спричинила значний вплив на систему освіти та призвела до значних порушень в нормальному функціонуванні освітніх установ [21]. З її початком майже дві третини учнів було переміщено всередині країни та за її межі. Освітній процес у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) було призупинено в середньому на один місяць, після чого поступово почала відновлюватися робота в освітніх установах з використанням дистанційної форми навчання.

З вересня 2022 р. освітній процес розпочався в закладах освіти у форматі дистанційного чи змішаного навчання, за наявності бомбосховища в безпечних регіонах. У першому півріччі лише 15 % закладів освіти працювали очно, 33 % – дистанційно, а 51 % – змішано, поєднуючи очне та дистанційне навчання [8]. Проте навіть у відносно безпечних регіонах навчання учнів в очному чи змішаному форматі постійно переривалося через повітряні тривоги, вимкнення світла тощо. Тобто, впродовж 2022/2023 н. р. навчання дітей було неповноцінним. З огляду на це, МОН України було зафіксовано збитки, спричинені війною [14].

За результатами дослідження, проведеного Premise у травні та червні 2022 р., лише 43 % опитаних батьків, опікунів і вчителів повідомили, що українські учні регулярно відвідували онлайн-заняття (чотири–п'ять разів на тиждень) [33]. Окрім того, попри свою необхідність, онлайн-навчання є менш ефективним, ніж очні заняття через нижчий рівень участі та нижчу якість викладання [27].

Закриття шкіл на початку війни справило вплив на психічне здоров'я учнів. Згідно з результатами опитування батьків, 75 % респондентів зазначили, що їхні діти мали прояви психологічної травми. У 16 % дітей погіршилася пам'ять, знизилася концентрація уваги та мотивація,

здатність вчитися загалом [29]. Окрім травмуючого впливу на психологічне здоров'я безпосередньо зараз, вчені порушують питання про довготривалі наслідки такого впливу на подальші результати навчання та майбутні фінансові перспективи дітей [30].

Зруйнована освітня інфраструктура, втрачений час навчання та погіршення психічного здоров'я мають негативний вплив на людський капітал [21].

Проблема подолання навчальних втрат учнів у ЗЗСО, спричинених війною, є недостатньо вивченою, що обумовлює актуальність проблеми дослідження.

Зарубіжними та вітчизняними вченими досліджувалася проблема впливу військових дій на систему освіти та її функціонування, зокрема такі аспекти: питання впливу збройного конфлікту на викладання й учіння [24], довго- й короткострокових результатів впливу війни на освіту [32], впливу збройних конфліктів на заклади освіти і педагогічних працівників [26], мінімізації освітніх втрат учнів [28], психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах внаслідок військових дій [19] тощо.

У сучасній українській педагогіці здійснюються спроби аналізу й осмислення ситуації в освіті в умовах війни, що відображено в: наукових джерелах та публіцистиці; аналітичних звітах, які зробили різні міжнародні організації. У цих документах констатується факт впливу війни на систему освіти загалом і появу навчальних втрат учнів зокрема. Проте проблема подолання навчальних втрат учнів у теоретичній та практичній площинах залишається невирішеною.

Метою статті є узагальнення результатів аналітичних звітів і наукових публікацій щодо освітніх втрат учнів, викликаних війною, їх діагностики та пошуку шляхів подолання в педагогічній практиці.

Російсько-українська війна змінила функціонування всіх сфер суспільного буття нашої країни: економіки, охорони здоров'я, культури, освіти тощо. Це неминуче позначилося на життєдіяльності кожного громадянина України, дорослих і дітей. Через тривалість війни, якій передувала пандемія Covid-19, збитки в освітній галузі стали очевидними, що викликає занепокоєння освітян (управлінців, науковців, практиків) і батьків.

Насамперед варто визначитися з понятійним апаратом, який використовується в науковому та інформаційному просторах із початком війни. Серед вживаних понять варто згадати такі: «освітні втрати», «навчальні втрати», «втрати в навчанні», «освітні прогалини», «прогалини в навчанні», «освітні розриви», «розриви в навчальних досягненнях» тощо. Ці поняття подекуди використовуються як синоніми. Дослідники акцентують на втратах у навчанні і під освітніми втратами розуміють прогалини в знаннях і навичках, які виникають в учнів під час освітнього процесу в порівнянні зі стандартами освіти та очікуваними результатами навчальних здобутків [13].

Акцент на результатах навчання за умов війни можна пояснити тим, що саме цей аспект є найбільш помітним і його можна відносно легко виміряти. Однак, якщо ми говоримо про освітні втрати, то доречно згадати не лише про втрати у навчанні, а й втрати у виховному та соціальному аспектах. На думку Г. Бичко та В. Терещенко, у широкому розумінні освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо. Тому доцільно в межах родового поняття «освітні втрати» умовно виділити три взаємопов'язані компоненти: навчальні втрати (у розумінні втрати знань, умінь, навичок); виховні втрати; зниження темпу розвитку особистості [1].

Навчальні втрати розглядаються в декількох аспектах:

- втрата знань і навичок або відхилення в академічному прогресі учня, що найчастіше пов'язано з перервою у формальній освіті, пропусками занять тощо;
- втрата здобутих раніше знань, коли учні, які досягли певного прогресу в навчанні, погіршують свою успішність, що найчастіше пов'язано з тимчасовою (нетривалою) перервою у формальній освіті, наприклад, літніми канікулами;
- різниця між тим, чого навчився учень (тобто досягнутим ним академічним прогресом), і тим, чого учень мав би навчитися на певному етапі свого навчання, наприклад, у певному віці, на рівні певного класу тощо [1].

У науковому та інформаційному просторах активно вживають поняття «навчальні розриви», яке не є тотожним ні навчальним, ні освітнім втратам. Під терміном «навчальні розриви» розуміють значну та стійку різницю в академічній успішності між різними групами (категоріями) учнів. Найчастіше навчальні розриви спостерігаються між учнями з родин із вищими й нижчими доходами, хлопцями та дівчатами, тими, хто проживає й навчається в місті та селі, іммігрантами та автохтонами, а також між учнями з країн із вищим і нижчим доходами тощо [1].

Проблема навчальних розривів в українській педагогіці існувала і до початку повномасштабного вторгнення, оскільки вона пов'язана з можливостями доступу дітей до освіти загалом і до технологічних ресурсів, зокрема за умови дистанційного навчання. У науці доведено, що в країнах із низьким і середнім рівнями доходів учні зазвичай мають гірший доступ до технологічних ресурсів, а отже, і до освіти загалом, у порівнянні з більш багатими країнами. Також нерівний доступ до освіти обумовлений нерівним рівнем доходів сім'ї, у якій зростає дитина [34].

Військові дії в нашій країні значно ускладнили доступ учнів до освіти, що відповідно впливає на її якість.

За спостереженнями міських учителів *початкових класів*, з початку війни результати навчання учнів погіршилися з української та іноземної мов, математики, літературного читання. У селах про погіршення результатів навчання учнів зазначає більше вчителів, ніж у містах: про зниження успішності здобувачів освіти з української мови в селах вказують 57 % педагогів, у містах – 44 %, з іноземної мови – 52 % та 47 % відповідно, з математики – 45 % та 40 %, з інформатики – 37 % та 25 % [3; 8].

Серед вчителів *базової школи* в містах переважає думка, що з початку війни погіршилися результати навчання учнів з української літератури, алгебри та геометрії, зарубіжної літератури, іноземної та української мов. У селах більше вчителів базової школи вважають, що результати навчання учнів погіршилися. Про зниження успішності з іноземної мови зазначають 64 % педагогів, з математики – 55 %, з української мови – 53 %, з хімії – 47 %, з української літератури – 43 %. Водночас щодо окремих предметів переважає думка, що успішність не змінилася: про результати учнів з фізики так вважають 48 % вчителів, зарубіжної літератури – 44 %, мистецтва – 41 %, біології – 42 %, основ здоров'я – 45 % [3; 8].

Тобто, згідно з результатами аналітичних досліджень, освітні втрати учнів є головною проблемою. Причинами такого стану справ є подані нижче.

- Проживання на тимчасово окупованих територіях (частина дітей не має змоги навчатися взагалі; частина дітей навчається за освітніми програмами країни-окупантки, частина навчається дистанційно за українськими програмами) [22].

- Проживання в зоні активних бойових дій (навчання можливе лише в дистанційному форматі, психологічний стан дітей і вчителів складний через обстріли та руйнування).

- Повітряні тривоги (навчання переривається, діти переходять в укриття, які часто не мають нормальних умов для проведення уроків).

- Відключення електроенергії (через пошкоджену енергетичну інфраструктуру з жовтня 2022 по лютий 2023 – регулярне вимкнення світла, що ускладнило протікання освітнього процесу в режимі офлайн та в режимі онлайн).

- Зміна місця проживання (переїзд до інших регіонів України чи за кордон призвели до втрати контактів учня зі своєю школою та колом спілкування; багато хто з учнів поєднує навчання в українській школі з навчанням у школі за кордоном, що призводить до збільшення навантаження).

- Пошкодження/руйнування закладів освіти (діти вимушені навчатися дистанційно або в інших освітніх закладах, які можуть територіально бути дуже віддаленими від місця проживання) [10; 13].

Важливим питанням сучасної освіти в нашій країні є питання вимірювання навчальних втрат.

У нашій країні не існує централізованої, систематичної бази даних щодо навчальних досягнень учнів різного віку. До пандемії Covid-19 для з'ясування успішності учнів використовув-

вали результати державної підсумкової атестації (ДПА), яку учні проходили після закінчення початкової, середньої та старшої школи (у 4, 9 та 11 класах). Проте з 2020 р. (спочатку через пандемію, а потім – через війну) ДПА в ЗЗСО не проводять, тобто вже четвертий рік поспіль не вимірюються навчальні досягнення учнів [2]. Щоправда, для учнів 11 класів є обов'язковим іспит – ДПА у формі ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання, без складання якого учень не може отримати документ про здобуття загальної середньої освіти) [6].

До початку війни в Україні велися активні пошуки варіантів щодо оцінювання освітніх досягнень учнів [18].

Спираючись на стратегічні орієнтири, у діагностуванні навчальних втрат учнів певного віку найперше доцільно спиратися на вимоги освітнього стандарту та освітніх програм. У розробленні системи вимірювання навчальних втрат варто виходити з того, що вона має бути задіяна на ключових етапах навчання: наприкінці початкової, середньої та старшої школи. Таким чином, потребує розробки діагностичний інструментарій, який забезпечить діагностику навчальних втрат учнів не лише за окремими предметами, а й за окремими розділами навчальної програми. Діагностика має проводитися регулярно на кожному етапі освіти, охопити всіх учнів, що в умовах війни видається неможливим.

Розробляючи програму вимірювання освітніх втрат, науковцями та управлінцями пропонується розробити карту опорних знань із кожного навчального предмета для кожного класу – тієї сукупності знань і компетентностей, якими має володіти учень, і без яких він не зможе навчатися у наступному класі [15].

Наразі розроблені діагностичні тести з математики й української мови для учнів 5, 7 та 9 класів, які розміщені на вебсайті «Всеукраїнської школи онлайн» (<https://lms.e-school.net.ua/>). Тестування містить два блоки – первинний і вторинний. Первинне тестування учень проходить з метою з'ясування прогалин у своїх знаннях із певної теми. Після чого він отримує загальний результат і перелік тем, в запитаннях стосовно яких було допущено помилки; також отримує ма-теріали, що необхідні для подолання прогалин. Після опрацювання запропонованих матеріалів, учень проходить вторинне тестування. Якщо результати покращилися, можна рухатися далі. якщо ні – учень має додатково опрацювати рекомендовані джерела чи звернутися за допомогою до вчителя. Якщо всі учні класу пройдуть діагностичне тестування, то вчитель отримає інформацію про успішність усіх учнів класу, а отже, матиме змогу вчасно та ефективно допомогти їм у надолуженні матеріалу.

Не менш проблематичним є питання подолання навчальних втрат учнів. У педагогіці напрацьовані певні способи вирішення цього питання, жоден з яких не є універсальним. Насамперед ідеться про коригування тривалості навчального року, розроблення та реалізацію програм подолання освітніх втрат, розроблення програм прискореного навчання для здобувачів зі значними перервами в навчанні. Опишемо можливі варіанти.

Додатковий рік навчання для всіх учнів або для тих, хто має значні навчальні втрати. На думку дослідників, цей спосіб подолання навчальних втрат є малоефективним, складним в організації та дорогавартісним.

Навчання під час канікул. Практика додаткового навчання під час канікул може мати позитивний результат за умови, коли учні будуть мотивовані відвідувати додаткові заняття, а вчителі матимуть гідний стимул для їх проведення. Ефективність буде низькою, якщо учні стихійно відвідуватимуть заняття з усіх або частини предметів без попередньої діагностики знань. З кожного навчального предмета, з кожної теми мають бути розроблені програми, зорієнтовані на надолуження втраченого. Для більш якісної роботи варто організувати заняття в невеликих групах, бажано офлайн.

Організація індивідуальних та/або групових занять з учнями. Ефективність таких занять залежить від продуманості й організованості процесу. Обов'язковою є попередня діагностика, а також мотивування учнів до відвідування додаткових занять. Учителі повинні мати гарний стимул.

Створення груп або класів для учнів, які потребують додаткового вивчення окремих предметів. Примус учнів відвідувати додаткові класи чи групи з надолуження може відбити бажання вчитися, якщо вони будуть почуватися як аутсайтери. Однак за сприятливого та дружнього психологічного клімату в школі загалом і на рівні взаємодії «учень – учитель» подібний захід може стати дієвим і сприяти швидкому надолуженню прогалин в знаннях.

Перегляд освітніх програм із метою їх адаптації до потреб учнів. Крок може бути результативним, проте він потребує кропіткої підготовки. Перш ніж переглядати освітні програми, варто здійснити діагностику на репрезентативній вибірці учнів всієї країни. Окрім того, потрібно продумати, як «вписати» заняття за оновленими програмами в чинні навчальні плани так, щоб не перенавантажити учнів і не перешкодити вивченню навчальних тем, що не увійдуть до оновлених програм.

Розроблення додаткового якісного освітнього контенту стосовно тем, що потребують надолуження. Це допоможе учням заповнити прогалини за умови наявності в них мотивів до додаткового навчання. Труднощі полягають у розробленні такого контенту, який був би зручним у використанні, базувався на простому та цікавому викладі навчального матеріалу.

Забезпечення курсів для вчителів із питань ефективних технологій подолання навчальних втрат. Важливий, проте не першочерговий крок. Додаткові навчання варто організувати після проведення діагностики та напрацювання планів, шляхів і методик подолання навчальних втрат. Важливим елементом навчання має бути донесення до вчительства способів поєднання поточного освітнього процесу із заходами з надолуження навчальних втрат.

Посилення шкільної автономії. Посилення шкільної автономії необхідне не лише для подолання навчальних втрат, а й для більш ефективної освітньої діяльності загалом. У контексті надолуження прогалин у навчанні учнів шкільна автономія й посилення співпраці між учителями дадуть змогу більш ефективно та швидко адаптуватися під потреби учнів та, відповідно, швидше досягти бажаних результатів [1; 4; 15].

Згідно з результатами міжнародного опитування вчителів, вони підтримують такі стратегії подолання навчальних втрат: підвищення кваліфікації вчителів щодо методик прискореного навчання (45 %); допомога в покращенні психологічного здоров'я вчителів (43 %); інтеграція цифрових технологій в освіту та розвиток дистанційного навчання (39 %); надання матеріалів і гаджетів для дистанційного навчання (38 %); надання гаджетів та забезпечення доступу до інтернету учням з малозабезпечених родин (37 %); збільшення кількості учителів для додаткового навчання (35 %); індивідуальне навчання тих, хто потребує додаткової підтримки (35 %); розвиток соціально-емоційної компетентності учнів (30 %); скорочення навчальної програми (27 %); ретельний відбір вчителів і надання їм пільг із метою підвищення престижу професії (24 %) [25].

Питаннями подолання навчальних втрат опікуються не лише державні інституції, а й недержавні установи.

Зокрема розроблено безоплатні онлайн-заняття (академічний тьюторинг у малих групах) з урахуванням шкільної програми для учнів 5–10 класів. Проєкт називається «Освітній суп», щоріч він фокусується на двох предметах – математиці та українській мові [16].

Проєкт «Залишаємось з Україною» від ГО «Смарт освіта» надає можливість учням 5–11 класів, які перебувають за кордоном, зберігати зв'язок з Україною та її системою освіти. Долучившись до проєкту, діти мають змогу вивчати українську мову, літературу та історію України. Безоплатні українознавчі онлайн-заняття відбуваються ввечері в будні та в суботу.

У декількох регіонах України почала діяти програма надолуження навчальних втрат «Catch up класи». Зазвичай проводяться додаткові уроки чи заняття з тьюторами, призначені для того, щоб допомогти учням, які відстають у навчанні, анулювати прогалини в засвоєнні шкільної програми. Ці заняття зазвичай проводяться поза звичайними навчальними годинами [11]. Класи надолуження можуть працювати в різних форматах: індивідуальні уроки, заняття в малих або великих групах. Їх можуть проводити вчителі, асистенти вчителів або інші наставники, залежно від можливостей навчального закладу.

У роботу catch up-класів покладено такі принципи: програма надолуження має відповідати потребам учнів, навчання яких було перервано від декількох місяців до року; навчальне середовище має бути фізично й емоційно безпечним; навчальна програма має бути стислою, з чітко виставленими пріоритетами щодо обсягу знань і навичок; час, методи навчання та іспити мають бути адаптовані; програма надолуження має бути зорієнтованою на кожного учня [9].

Міжнародна організація War Child Holland та громадська спілка «Освіторія» в партнерстві з Міністерством освіти і науки України розробили мобільний застосунок «Вивчаю – не чекаю» для інтерактивного навчання учнів початкової школи з математики й читання [5]. Застосунок містить інтерактивні мініігри для закріплення вивченого матеріалу, а також яскраву анімацію та відео; віртуальні герої різноманітних професій супроводжують дітей у процесі навчання і допомагають опанувати нову інформацію. Застосунок можна використовувати для онлайн, офлайн та змішаної форми навчання.

У міжнародній педагогіці існує досвід компенсації навчальних втрат. Зокрема, у Великій Британії розроблено *Національну програму репетиторства* [31]. У Фінляндії створено математичну платформу вправ на основі штучного інтелекту *Eduten*, яка дає змогу діагностувати освітні втрати в навчанні математики та забезпечує покращення результатів навчання та мотивації учнів. *Eduten* надає глибоку аналітику щодо кожного учня та дає змогу вибудовувати персональні стратегії навчання [35].

Поруч із вирішенням питання подолання навчальних втрат учнів, потребують уваги питання психологічної підтримки учнів і вчителів, про що свідчать проведені дослідження у нашій країні, а також міжнародний досвід [21].

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок в обраному напрямі.

Військові дії в нашій країні зумовили виникнення низки проблем у різних галузях суспільного буття, зокрема і в системі освіти. Одна з нагальних проблем – виявлення та подолання навчальних втрат учнів, які розуміються як будь-яка втрата знань, умінь, навичок тощо чи їх недоотримання та/або уповільнення чи зупинка академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня.

Вивчення проблеми навчальних втрат у нашій країні особливо актуальне, оскільки спочатку пандемія Covid-19, а пізніше – війна спричинили тимчасове припинення очного освітнього процесу. Навчальні втрати можуть негативно вплинути на розвиток особистості та на розвиток суспільства в майбутньому; вони мають накопичувальний ефект: сьогоднішні втрати спричинять втрати на наступних етапах навчання.

Попри відсутність системних досліджень щодо діагностики навчальних втрат усіх учнів, експерти вважають, що масштаби цих втрат можуть бути значними, оскільки вже понад чотири роки ЗЗСО не функціонують у нормальному режимі. Першочерговим завданням для системи освіти є проведення якісної діагностики успішності учнів на різних рівнях освіти з основних навчальних предметів із метою виявлення прогалин у знаннях та уміннях.

Заходами подолання навчальних втрат є другорічництво; навчання під час канікул; репетиторство за державний кошт; створення інтеграційних класів; перегляд та адаптація освітніх програм; розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем; розроблення додаткового якісного освітнього контенту стосовно тем, що потребують надолуження; методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати; посилення шкільної автономії та співпраці учителів.

Перспективи подальших досліджень варто пов'язати з діагностикою освітніх втрат і пошуком шляхів їх подолання. Потребують уваги питання психологічної підтримки учнів і вчителів.

Використані літературні джерела

1. Бичко Г. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання / Г. Бичко, В. Терещенко. – 2023. – URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf.

2. В Україні 4-й рік поспіль скасовують ДПА для школярів: чому це (не) проблема. – URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/6/252728/>.
3. Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. – URL: https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar_report_ua.pdf.
4. Відновлення освітніх втрат: що можна зробити швидко та масштабно. – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377841>
5. Вивчаю – не чекаю. Застосунок для учнів та учениць 1–4 класу, з яким весело і цікаво навчатися. – URL: <https://primary.org.ua/>.
6. Деякі питання проведення в 2022/2023 навчальному році державної підсумкової атестації осіб, які здобувають загальну середню освіту. – URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-provedennya-u-20222023-navchalnomu-roci-derzhavnoyi-pidsumkovoyi-atestaciyi-osib-yaki-zdobuvayut-zagalnu-serednyu-osvitu-zareyestrovaniy-u-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-26-veresnya-2022-roku-za-112238458>.
7. Долаємо освітні втрати: поради для вчителів української мови та літератури. – URL: <https://nus.org.ua/articles/dolayemo-osvitni-vtraty-porady-dlya-vchyteliv-ukrayinskoji-movy-ta-literatury/>.
8. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни. – URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>.
9. Класи надолуження: як повернути дітей до навчання після тривалої перерви? – URL: <https://inlviv.in.ua/suspilstvo/klasy-nadoluzhennya-yak-povernuty-ditej-do-navchannya-pislya-trivaloi-perervi/>.
10. Локшина О. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти: оглядове видання / О. Локшина та ін. – Київ : Пед. думка, 2022. – URL: <https://undip.org.ua/library/osvitav-realiakh-viyny-oriientyry-mizhnarodnoi-spilnoty-ohliadove-vidannia/>.
11. На Житомирщині вже функціонують «catch up-класи» за підтримки UNICEF. – URL: <https://zhtrda.zht.gov.ua/na-zhytomyrshchyni-vzhe-funktsionuiut-catch-up-klasy-za-pidtrymky-unicef/>.
12. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання»: аналітичний матеріал від фахівців УЦОЯО. – URL: <https://testportal.gov.ua/navchalni-vtraty-sutnist-prychyny-naslidky-ta-shlyahypodolannya-analitychnyj-material-vid-fahivtsiv-ukrayinskogo-tsentru-otsinyuvannya-yakosti-osvity/?fbclid=IwAR2NSyPnJh0Q7xcpIUJBAyygOa7Nm0NOeN1P-g9S0eotoZwdGi35q8g3Jd4>.
13. Назаренко Ю. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації / Ю. Назаренко. – 2022. – URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf.
14. Освіта України в умовах воєнного стану. – URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>.
15. Освітні втрати школярів: вимірювання й компенсація на рівні громади й ЗЗСО. Нова Українська Школа. – URL: <https://nus.org.ua/news/osvitni-vtraty-shkolyariv-vymiryuvannya-j-kompensatsiya-na-rivni-gromady-j-zzso/>.
16. «Освітній суп»: безплатні заняття з української мови і математики для 5–10 класів <https://nus.org.ua/news/osvitnij-sup-bezplatni-zanyattya-z-ukrayinskoji-movy-i-matematyky-dlya-5-10-klasiv/>.
17. Пузіков Д. О. Чинники впливу на проектування змісту повної загальної середньої освіти та прогнозні сценарії його розвитку в умовах війни / Д. О. Пузіков // Український педагогічний журнал. – 2022. – № 2. – С. 64–72.
18. Стратегія розвитку освітніх оцінювань у сфері загальної середньої освіти в Україні до 2030 року. – URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/190523_Strategiya-osvitnih-otsinyuvan_UTSOYAO.pdf.
19. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи) / В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко та ін. – Київ : Ніка-Центр, 2021. – 118 с. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf>.
20. Топузов О., Головка М., Локшина О. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації / О. Топузов, М. Головка, О. Локшина // Український педагогічний журнал. – 2023. – № 1. – С. 5–13.

21. Україна. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. – URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/zvit-shvydka-oczinka-zavdanoyi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennya_-ukr-1.pdf.
22. Що відбувається зі школами на окупованих територіях? – URL: <https://osvitoria.media/experience/shhovidbuvayetsya-zi-shkolamy-na-okupovanyh-terytoriyah>.
23. Як надолужити освітні втрати? (3 січня 2023) // Український центр оцінювання якості освіти. – URL: <https://testportal.gov.ua/yak-nadoluzhyty-osvitni-vtraty/>.
24. Agbor M. N. Effects of armed conflicts on teaching and learning: Perspectives of secondary school teachers in Cameroon / M. N. Agbor, M. A. Etta, H. M. Etonde // Journal of Education. – 2022. – 88. doi: <http://dx.doi.org/10.17159/2520-9868/i>.
25. Catalysing Education 4.0 Investing in the Future of Learning for a Human-Centric Recovery. Insight report. May 2022. – URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Catalysing_Education_4.0_2022.pdf?fbclid=IwAR0H9kIST8qYpYLMZrTX2tHaZlEvemAgofMjNJaRMwpaAphYP1w5mZX4hwY.
26. Cervantes-Duarte L. Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review / L. Cervantes-Duarte, A. Fernández-Cano // Revista Electrónica Educaree (Educare Electronic Journal). – 2016. – No. 20(3). – P. 1–24. doi: <http://dx.doi.org/10.15359/ree.20-3.12>.
27. Donnelly R. Learning Loss During COVID-19: An Early Systematic Review / R. Donnelly, H. Patrinos // Covid Economics. – 2021. – No. 30. – P. 145–53.
28. Gentry R. If War – How to Minimize the Loss for School Children / R. Gentry // The Second Annual International Conference on Peace. – 2008. – URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501838.pdf>.
29. Gradus Research. Changes in Children’s Lives During the War: Analytical Report. April, 2022. – URL: https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf.
30. Harter C. L. The Link between Adverse Childhood Experiences and Financial Security in Adulthood / C. L. Harter, J. F. R. Harter // Journal of Family and Economic. – 2021. – Issues 9. – P. 1–11.
31. How the National Tutoring Programme can help students. – URL: <https://educationhub.blog.gov.uk/2020/12/08/how-the-national-tutoring-programme-can-help-students/>.
32. Justino P. Short- and Long-Term Impact of Violence on Education: The Case of Timor Leste / P. Justino, L. Marinella, S. Paola // The World Bank Economic Review. – 2014. – No. 28(2). – P. 320–53. doi: <https://doi.org/10.1093/wber/lht007/>
33. Premise, Ukraine & Romania: Children Psychosocial Health and Education, 14 June, 2022.
34. 70 % of 10-Year-Olds now in Learning Poverty, Unable to Read and Understand a Simple Text. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/06/23/70-of-10-year-olds-now-in-learning-poverty-unable-to-read-and-understand-a-simple-text>.
35. #1 Math Learning Platform. From Finland. – URL: <https://eduten.com/>.

References

1. Bychko, H., & Tereshchenko, V. (2023). *Navchalni vtraty: sutnist, prychny, naslidky ta shliakhy podolannia [Learning losses: essence, causes, consequences and ways to overcome]*. Retrieved from: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf. [in Ukrainian].
2. *V Ukraini 4-y rik pospil skasovuiut DPA dlia shkoliariv: chomu tse (ne) problema [In Ukraine, the DPA for schoolchildren is canceled for the 4th year in a row: why is this (not) a problem]*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/6/252728/>. [in Ukrainian].
3. *Viina ta osvita: yak rik povnomasshtabnoho vtornhennia vplynuv na ukrainski shkoly [War and education: how a year of full-scale invasion affected Ukrainian schools]*. Retrieved from: https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar_report_ua.pdf. [in Ukrainian].
4. *Vidnovlennia osvity vtraty: shcho mozna zrobyty shvydko ta masshtabno [Restoration of educational losses: what can be done quickly and on a large scale]*. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377841>. [in Ukrainian].

5. *Vyvchaiu – ne chekaiu. Zastosunok dlia uchniv ta uchenyts 1-4 klasu, z yakym veselo i tsikavo navchatysia [I study - I don't wait. An application for students of grades 1-4, which is fun and interesting to study with]*. Retrieved from: <https://primary.org.ua/>. [in Ukrainian].

6. *Deiaki pytannia provedennia v 2022/2023 navchalnomu rotsi derzhavnoi pidsumkovoї atestatsii osib, yaki zdobuvaiut zahalnu seredniu osvitu [Some issues of the 2022/2023 academic year of the state final certification of persons who obtain general secondary education]*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-provedennya-u-20222023-navchalnomu-roci-derzhavnoyi-pidsumkovoyi-atestatsiyi-osib-yaki-zdobuvayut-zagalnu-serednyu-osvitu-zareyestrovaniy-u-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-26-veresnya-2022-roku-za-112238458>. [in Ukrainian].

7. *Dolaiemo osvitni vtraty: porady dlia vchyteliv ukrainskoi movy ta literatury [Overcoming educational losses: advice for teachers of Ukrainian language and literature]*. Retrieved from: <https://nus.org.ua/articles/dolayemo-osvitni-vtraty-porady-dlya-vchyteliv-ukrayinskoyi-movy-ta-literatury/>. [in Ukrainian].

8. *Doslidzhennia yakosti orhanizatsii osvitnoho protsesu v umovakh viiny [Study of the quality of the organization of the educational process in the conditions of war]*. Retrieved from: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>. [in Ukrainian].

9. *Klasy nadoluzhennia: yak povernuty ditei do navchannia pislia tryvaloї perervy? [Make-up classes: how to return children to study after a long break?]*. Retrieved from: <https://inlviv.in.ua/suspilstvo/klasy-nadoluzhennya-yak-povernuty-ditej-do-navchannya-pislya-tryvaloyi-perervy>. [in Ukrainian].

10. Lokshyna, O. et al. (2022). *Osvita v realiiakh viiny: oriientyry mizhnarodnoi spilnoty [Education in the realities of war: guidelines of the international community]*. Kyiv. Retrieved from: <https://undip.org.ua/library/osvitav-realiakh-viyny-oriientyry-mizhnarodnoi-spilnoty-ohliadove-vidannia/>. [in Ukrainian].

11. *Na Zhytomyrshchyni vzhe funktsionuiut «catch up-klasy» za pidtrymky UNICEF [In Zhytomyr Oblast, “catch up classes” are already functioning with the support of UNICEF]*. Retrieved from: <https://zhtrda.zht.gov.ua/na-zhytomyrshchyni-vzhe-funktsionuiut-catch-up-klasy-za-pidtrymky-unicef/>. [in Ukrainian].

12. *Navchalni vtraty: sutnist, prychny, naslidky ta shliakhy podolannia»: analitychnyi material vid fakhivtsiv UTsOlAO [Educational losses: the essence, causes, consequences and ways to overcome them: analytical material from the specialists of the National Educational and Scientific Research Institute]*. Retrieved from: <https://testportal.gov.ua/navchalni-vtraty-sutnist-prychyny-naslidky-ta-shlyakhy-podolannya-analitychnyj-material-vid-fahivtsiv-ukrayinskogo-tsentru-otsynyuvannya-yakosti-osvity/?fbclid=IwAR2NSyPnJh0Q7xcpIUJBAYygOa7Nm0NOeN1P-g9S0eotoZwdGi35q8g3Jd4>. [in Ukrainian].

13. Nazarenko, Yu. (2022). *Osvitni vtraty: pidkhody do vymiriuvannia ta kompensatsii [Educational losses: approaches to measurement and compensation]*. Retrieved from: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf.

14. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law]*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>. [in Ukrainian].

15. *Osvitni vtraty shkolariv: vymiriuvannia y kompensatsiia na rivni hromady y ZZSO [Educational losses of schoolchildren: measurement and compensation at the level of the community and ZZSO]*. *Nova Ukrainska Shkola – New Ukrainian School*. Retrieved from: <https://nus.org.ua/news/osvitni-vtraty-shkolyariv-vymiryuvannya-j-kompensatsiya-na-rivni-gromady-j-zzso/>. [in Ukrainian].

16. *«Osvitnii sup»: bezplatni zaniattia z ukrainskoi movy i matematyky dlia 5–10 klasiv [«Educational soup»: free lessons in Ukrainian language and mathematics for grades 5-10]*. Retrieved from: <https://nus.org.ua/news/osvitnij-sup-bezplatni-zanyattia-z-ukrayinskoyi-movy-i-matematyky-dlya-5-10-klasiv/>. [in Ukrainian].

17. Puzikov, D. O. (2022). *Chynnyky vplyvu na proiektuvannia zmistu povnoi zahalnoi serednoi osvity ta prohnozni stsenarii yoho rozvytku v umovakh viiny [Factors influencing the design of the content of comprehensive general secondary education and predictive scenarios of its development in war conditions]*. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*. 2. P. 64–72. [in Ukrainian].

18. *Stratehiia rozvytku osvitnikh otsiniuvan u sferi zahalnoi serednoi osvity v Ukraini do 2030 roku [Strategy for the development of educational assessments in the field of general secondary education in Ukraine]*

until 2030]. Retrieved from: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/190523_Strategiya-osvitnih-otsinyuvan_UTSOYAO.pdf. [in Ukrainian].

19. Baidyk, V. V., Bondaruk, Yu. S., Hopkalo, Yu. P., Hnida, T. B., Korniienko, I. O., Lunchenko, N. V., Lutsenko, Yu. A., Moroz, R. A., & Tkachuk, I. I. (2021). *Tekhnologii psykhosotsialnoi dopomohy ditiam i simiam, shcho opynylys u skladnykh zhyttievkykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii (z dosvidu roboty) [Technologies of psychosocial assistance to children and families who find themselves in difficult life circumstances as a result of military operations (from work experience)]*. Kyiv, 118 p. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf>. [in Ukrainian].

20. Topuzov, O., Holovko, M., & Lokshyna, O. (2023). Osvitni vtraty v period voiennoho stanu: problemy diahnostryky ta kompensatsii [Educational losses in the period of martial law: problems of diagnosis and compensation]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal. 1*. P. 5–13. [in Ukrainian].

21. *Ukraina. Shvydka otsinka zavdanoi shkody ta potreb na vidnovlennia [Ukraine. Rapid assessment of damage and restoration needs]*. (2022). Retrieved from: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/zvit-shvydka-oczinka-zavdanoyi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennya_-ukr-1.pdf. [in Ukrainian].

22. *Shcho vidbuvaietsia zi shkolamy na okupovanykh terytoriiakh? [What happens to schools in the occupied territories?]*. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/shhovidbuvayetsya-zi-shkolamy-na-okupovanyh-terytoriyah>. [in Ukrainian].

23. Yak nadoluzhyty osvitni vtraty? (3 sichnia 2023) [How to make up for educational losses? (January 3, 2023)]. *Ukrainskyi tsentr otsynivannia yakosti osvity – Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education*. Retrieved from: <https://testportal.gov.ua/yak-nadoluzhyty-osvitni-vtraty/>. [in Ukrainian].

24. Agbor M. N., Etta M. A., Etonde H. M. Effects of armed conflicts on teaching and learning: Perspectives of secondary school teachers in Cameroon. *Journal of Education*, 88. doi: <http://dx.doi.org/10.17159/2520-9868/i>.

25. Catalysing Education 4.0 Investing in the Future of Learning for a Human-Centric Recovery. Insight report. (2022). Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Catalysing_Education_4.0_2022.pdf?fbclid=IwAR0H9kIST8qYpYLMZrTX2tHaZIEvemAgofMjNJaRMwpaAphYP1w5mZX4hwY.

26. Cervantes-Duarte, L., & Fernández-Cano, A. Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electrónica Educaree (Educare Electronic Journal)*, 20(3), P. 1–24. doi: <http://dx.doi.org/10.15359/ree.20-3.12>.

27. Donnelly, R., & Patrinos, H. (2021). Learning Loss During COVID-19: An Early Systematic Review. *Covid Economics* 77 (30). 145–53.

28. Gentry, R. (2008). The Second Annual International Conference on Peace. If War – How to Minimize the Loss for School Children. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501838.pdf>.

29. Gradus Research. Changes in Children's Lives During the War: Analytical Report. April, 2022. Retrieved from: https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf.

30. Harter, C. L., & Harter, J. F. R. (2021). The Link between Adverse Childhood Experiences and Financial Security in Adulthood. *Journal of Family and Economic*. 9. P. 1–11.

31. How the National Tutoring Programme can help students. Retrieved from: <https://educationhub.blog.gov.uk/2020/12/08/how-the-national-tutoring-programme-can-help-students/>.

32. Justino, P., Marinella, L., & Paola, S. (2014). Short- and Long-Term Impact of Violence on Education: The Case of Timor Leste. *The World Bank Economic Review*. 28(2): 320–53. doi: <https://doi.org/10.1093/wber/lht007/>.

33. Premise, Ukraine & Romania: Children Psychosocial Health and Education, 14 June, 2022.

34. 70 % of 10-Year-Olds now in Learning Poverty, Unable to Read and Understand a Simple Text. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/06/23/70-of-10-year-olds-now-in-learning-poverty-unable-to-read-and-understand-a-simple-text>.

35. #1 Math Learning Platform. From Finland. Retrieved from: <https://eduten.com/>.

Shelestova Liudmyla

EDUCATIONAL LOSSES OF PUPILS DURING THE WAR: ESSENCE, DIAGNOSTICS AND WAYS OF OVERCOMING

Summary.

The article proves the relevance of the problem of studying educational losses of students in Ukraine caused by the COVID-19 pandemic and the war. It has been established that educational losses can have a negative impact on the development of the individual and on the development of society in the future; they have a cumulative effect.

The essence of the concept of “learning losses” is clarified, which is understood as any loss of knowledge, abilities, skills, etc., or their lack of acquisition and/or slowing down or stopping of academic progress due to pauses in the education of a particular student.

The author summarized the results of analytical reports and scientific publications on the educational losses of students. It was found that the primary task for the education system is to carry out a qualitative diagnosis of the success of students at various levels of education in basic academic subjects in order to identify gaps in knowledge and skills.

Based on the analysis of publications on the problem of overcoming learning losses, measures are described that will help solve this problem. Among them: sophomore year; studying during vacations; tutoring at state expense; creation of integration classes; revision and adaptation of educational programs; development of additional content on key educational topics; development of additional high-quality educational content, focused on topics that need to be covered; methodical training of teachers to work with students who have learning disabilities; strengthening of school autonomy and cooperation of teachers.

It was found out that not only state institutions, but also non-state institutions take care of issues of overcoming educational losses. In particular, free online classes (academic tutoring in small groups) have been developed for students in grades 5–10 (the project is called “Educational Soup”). The project “Staying with Ukraine” from the NGO “Smart Education” gives students of grades 5–11 who are abroad the opportunity to keep in touch with Ukraine and its education system. In several regions of Ukraine, the “Catch up classes” program for making up for educational losses has begun to operate. The international organization War Child Holland and the public union “Osvitoria” in partnership with the Ministry of Education and Science of Ukraine have developed a mobile application “I study – not waiting” for interactive training of elementary school students in mathematics and reading.

Along with solving the issue of overcoming the educational losses of students, the issue of psychological support of students and teachers needs attention, as evidenced by research conducted in our country and international experience.

Keywords: *education; education in war conditions; educational losses; diagnosis of educational losses; ways to overcome educational losses.*

Стаття надійшла до редколегії 26 квітня 2023 року